Samenvatting cursus C.6-13: Elementen van Cultuurfilosofie (1992-1993).

Algemeen

De cursus Elementen van Cultuurfilosofie biedt een diepgaande en geharmoniseerde verkenning van het fenomeen cultuur vanuit een klassiek-Platonisch en kennistheoretisch perspectief. Uitgaande van de intentionaliteit van de menselijke geest - verbeeld als het 'edele juk' dat het bewustzijn verbindt met de werkelijkheid - ontleedt het vak cultuur via de drie klassieke denkwegen: ontologie (existentie, essentie en de transcendentaliën zijnde, één, waar en goed), harmologie (factorenanalyse, Socratische inductie en de wisselwerking tussen verzameling en systeem) en logica (het beginsel van voldoende reden)

Via de ABC-theorie van duiding laat de cursus zien hoe culturele vooropstellingen en waardenstelsels bepalen wat een samenleving als 'normaal', 'ethisch' of 'rationeel' ervaart, en onderzoekt zij hoe de Moderne rede, wanneer zij haar eigen grenzen uit het oog verliest, kan omslaan in haar tegendeel of in vervreemding.

Door de confrontatie aan te gaan met zowel de maatschappijkritiek van Kafka en Goya als met hedendaagse stromingen - van het kritisch rationalisme en de kritische theorie tot het deconstructionisme - pleit de cursus uiteindelijk voor een anagogische cultuurherstichting: het opwaarts voeden van de menselijke geest via dialoog en geëngageerde waardenoriëntatie

1: Wijsgerige Grondslagen, Intentionaliteit en Drieledige Harmonie

De cultuurfilosofie vertrekt vanuit de antropologische grondgedachte dat de menselijke ziel zich gelijktijdig situeert in het eigen lichaam, de polis (de gemeenschap of stadsstaat) en de kosmos (het geordende heelal) .

Een gezonde cultuur streeft naar een schone ineenvoeging of harmonie tussen deze drie niveaus. Wanneer de menselijke geest ontspoort of bezeten raakt door wanorde, verbreekt deze harmonie en ontstaat er een toestand van psychische of maatschappelijke vervreemding.

Om de werkelijkheid te kunnen kennen en beïnvloeden, beschikt de mens over intentionaliteit: de bewuste gerichtheid van de geest op het 'zijnde'. Plato verbeeldt deze kentheoretische afstemming als het 'edele juk' (kalon zugon), een tweespan waarin het kennen en het gekende object onlosmakelijk op elkaar zijn betrokken.

Deze gerichtheid manifesteert zich in drie fundamentele benaderingswijzen:

- *Ontologie* (werkelijkheidsleer): het onderzoek naar het feitelijk bestaan (existentie) en de wezensaard (essentie) van werkelijkheden, geleid door de transcendentele waarden zijnde, één (verzameling/systeem), waar (begrijpelijk) en goed (waardevol)

- *Harmologie* (ordeleer): de analyse van onderlinge betrekkingen en structuren via factorenanalyse (stoicheiosis). Met behulp van de Socratische inductie wordt gezocht naar constitutieve kenmerken, waarbij het denken schakelt tussen het verzamelingsleerstellig model (alle exemplaren) en het systeemleerstellig model (het geordende geheel).

- *Denkleer* (logica): de studie van de geldigheidsvoorwaarden van het redeneren, die zowel hypothetische als reductieve verklaringen omvat

2: Het Cultuurbegrip, de ABC-Theorie en Ethiek

Een centrale vraag in de cursus is hoe 'cultuur' precies gedefinieerd dient te worden. De cursus hanteert hiervoor het ABC-model van duiding. In dit model staat 'A' voor het objectieve gegeven of de prikkel uit de werkelijkheid, 'B' voor de vooropstellingen, vooroordelen en waardenkaders van het denkende subject, en 'C' voor het uiteindelijke oordeel of de reactie. Elk cultureel oordeel schommelt tussen zinvatting (het objectief begrijpen van wat gegeven is) en zinstichting (het toekennen van betekenis en waarde vanuit het eigen kader).

Er wordt een strikt onderscheid gemaakt tussen twee soorten definities van cultuur:

- *Beschrijvende (neutrale) definitie*: cultuur als het geheel van middelen, technieken en maatschappelijke instellingen waarmee de mens zich in de natuur handhaaft, ook wel aangeduid als het 'leefbaar makend apparaat'.
- *Axiologische (waardenleerstellige) definitie*: cultuur als een geïntegreerd stelsel van waarden, normen, idealen en verwachtingen die het menselijk gedrag richten en veredelen. In de traditie van de Griekse paideia gaat het om de vorming van de mens tot een hoger intellectueel en zedelijk niveau.

In het verlengde hiervan benadrukt de cursus de onlosmakelijke band tussen cultuur en ethiek. Deskundigheid of vakkennis alleen volstaat niet om van cultuur te spreken. Volgens de Socratische differentiaal wordt pas een echt cultureel peil bereikt wanneer vakbekwaamheid gepaard gaat met geweten. Zonder geweten vervalt maatschappelijke of technische vakkennis

tot kille manipulatie of verwoestende exploitatie. Dit verklaart ook waarom culturen sterk verschillen in hun opvattingen over wat 'normaal', 'afwijkend' of 'ziek' is, zoals te zien is in de etnopsychiatrie en in de uiteenlopende biomedische vooropstellingen tussen westerse landen.

3: Het Beginsel van Voldoende Reden, Fundationalisme en Lotsanalyse

Rationeel denken en handelen rust op het beginsel van voldoende reden of grond ("Indien A, dan B"): de vooronderstelling dat elke bewering, gebeurtenis of maatschappelijke maatregel een noodzakelijke en voldoende grond bezit die haar begrijpelijk en te rechtvaardigen maakt. De wens om alle opvattingen op een absoluut onbetwijfelbaar fundament te vestigen noemt men het fundationalisme.

Wanneer de rede zich echter losmaakt van de werkelijkheid of zichzelf tot absolute afgod verheft, ontstaan er ontsporingen. Het kunstwerk van Goya brengt dit treffend in beeld: "de droom van de rede genereert monsters". Tijdens de Franse Revolutie leidde de verheerlijking van de autonome rede niet tot de verhoopte utopie, maar tot terreur en de guillotine.

Op literaire en filosofische wijze legt het werk van Franz Kafka dezelfde culturele schaduwzijde bloot. Kafka's personages bewegen zich in een absurde wereld waarin zij worden geconfronteerd met een onafwendbaar oordeel of straf, terwijl de feitelijke grond of schuld onbekend blijft. Via een reductieve redenering met een onbekende parameter ("Indien x, dan straf") verwoordt Kafka het vervreemde bestaansgevoel van de moderne mens die de aansluiting met de hogere zedelijke wet en de goddelijke oorsprong is kwijtgeraakt.

Daarnaast toont de geschiedenis dat menselijk handelen vaak onderhevig is aan een omslag in het tegendeel (de heterogonie van doelen).

Zoals historicus Karl Löwith opmerkte, brengt het historische proces vrijwel altijd andere resultaten voort dan de oorspronkelijke initiatiefnemers voor ogen hadden. Figuren zoals Willem van Ockham, Maarten Luther en René Descartes brengen vernieuwende ideeën ter hervorming of verheldering, maar hun vooropstellingen zetten onbedoeld ontwikkelingen in gang die leidden tot secularisatie, versplintering en materialisme.

4: Redekritiek, "Het Andere van de Rede" en Moderne Filosofische Stromingen

In het hedendaagse cultuurfilosofische debat staat de reikwijdte van de menselijke rationaliteit centraal. Verschillende denkers onderzoeken wat zich bevindt op de grens van de rede, oftewel “het andere van de rede”.

Denkers als Michel Foucault wijzen erop dat de rationele taal vaak is misbruikt als een machtsinstrument om afwijkenden, waanzinnigen en kwetsbaren te categoriseren en op te sluiten.

Andere stromingen zoeken heil in het vitalisme (zoals D.H. Lawrence), waarin de biologische levenskracht, het gevoel en het instinct als een diepere vorm van wijsheid worden beschouwd dan het kille verstand.

De cursus categoriseert de belangrijkste moderne filosofische antwoorden op het rationaliteitsvraagstuk:

- *Het Kritisch Rationalisme* (Karl Popper, Hans Albert, W.W. Bartley): verwerpt de idee dat alles definitief bewezen kan worden. Rationaliteit schuilt niet in het definitief rechtvaardigen (justificationisme), maar in de voortdurende bereidheid om stellingen te onderwerpen aan kritiek en falsificatie.

- *De Kritische Theorie en Taalpragmatiek* (Jürgen Habermas, Karl-Otto Apel): situeert de rede in het communicatieve handelen. Rationaliteit is ingebakken in de structuur van onze taal: wie een bewering doet, maakt onvermijdelijk een aanspraak op waarheid en verstandhouding ten opzichte van de medemens.

- *Het Deconstructionisme* (Jacques Derrida): onderwerpt de westerse traditie van het logocentrisme aan een grondige deconstructie of afbouw. Derrida toont aan dat het beginsel van voldoende reden zelf niet op een rationele wijze gegrondvest kan worden, waardoor elke filosofische fundering uiteindelijk op een afgrond stoot.

- *De Lemmatisch-Analytische Methode:* grijpt terug naar Plato en Charles S. Peirce. Aangezien de ultieme grondslag van ons denken niet a priori bewezen kan worden, voert men deze in als een werkmodel of lemma. Vervolgens toetst men dit lemma aan de praktische gevolgen. Zoals de evangelische stelregel luidt: “Aan hun vruchten zult gij ze kennen” - de waarde van een rationeel uitgangspunt blijkt uit de bruikbaarheid en de opbouwende effecten in de praktijk.

5: Platonische Ideeënleer, Afbeeldingen en Kultuur-herstichting (Anagogie)

In het afsluitende deel behandelt de cursus de verhouding tussen de alledaagse werkelijkheid en de Platonische ideeënleer. De vraag of Plato 'gelogen' zou hebben door de wereld voor te stellen als een afbeelding van een ideale wereld, berust op een misverstand. Plato beweerde immers nimmer dat de feitelijke, zintuiglijke wereld een vlekkeloze weerspiegeling is. In de feitelijke wereld werkt naast de geest (nous) immers ook de noodzaak (anankè) - de breuklijn van de materie, de feilbaarheid en het noodlot.

Een idee bij Plato is geen abstract hersenspinsel in ons hoofd, maar de objectieve ontologische mogelijkheidsvoorwaarde en het volmaakte richtsnoer voor universaliteit, samenhang en waarde. Wat wij in de alledaagse maatschappij aantreffen, zijn hoogstens gebrekkige afbeeldingen of zelfs karikaturen van dat ideaal.

Tegenover de hedendaagse neiging tot nihilisme, afbouw en verval (katagogie) stelt de cursus de Platonische weg van de anagogie: de opwaartse vorming en opvoeding van de menselijke ziel. Hoewel het verstandelijke deel van de ziel klein is ten opzichte van de lagere driften en emoties, blijft het de taak van de cultuurfilosofie om dit vlammende puntje van de geest te voeden. Door middel van open dialoog, maatschappelijk engagement en een voortdurend streven naar gerechtigheid en waarheid kan een maatschappij de neergang weerstaan en bouwen aan een menswaardige opwaardering van de cultuur.